

Юрій Черченко
Київ

ЛИСТУВАННЯ БОГДАНА КЕНТРЖИНСЬКОГО В АРХІВІ ОУН У КИЄВІ

У статті подано стислу характеристику епістолярних джерел відомих діячів націоналістичного руху, які зберігаються в архіві ОУН у Києві. Автор детально зупинився на аналізі листів Богдана Кентржинського, вивчення яких дає змогу відтворити тогочасні суспільно-політичні обставини, діяльність ОУН на теренах України і за кордоном, а також маловідому на сьогодні постать українського історика, журналіста, члена Проводу українських націоналістів (ПУН) Б. Кентржинського.

Ключові слова: Б. Кентржинський, ПУН, «Українське Слово», скандинавський сектор.

In this article author provides a condensed characteristics of the epistolary sources of famous nationalist movement's figures, preserved in OUN's archive in Kyiv. Author also provides a detailed analysis of Bohdan Kentrzhynsky's letters, which gives an opportunity to reproduce social and political circumstances of that time, OUN activity in Ukraine and abroad, as well as little known at present day figure of Ukrainian historian, journalist, LUN member B. Kentrzhynsky.

Key words: B. Kentrzhynsky, LUN, Ukrainske Slovo, Scandinavian sector.

Архів ОУН існує у Києві з середини 1990-х років. Відновлена в 1991 р. Українська Держава створила можливість Організації українських націоналістів вперше легально діяти в Україні. У 1993 р. ОУН була зареєстрована Міністерством юстиції України як громадська організація. Відтак розпочинається процес поступового повертання організаційних документів з попередніх років із закордону до України.

Архів ОУН у Києві – одна з найбільших в Україні недержавних установ, де зберігаються документи з історії українського націоналізму та українського національно-визвольного руху в XX столітті. В архіві зберігається декілька десятків тисяч документів Організації українських націоналістів та інших українських політичних партій

і організацій. Хронологічно документи висвітлюють період від початку 1920-х рр. і до теперішнього часу. Документи ОУН, що знаходяться в архіві становлять дві великі групи: перша – це документи єдиної організації (до початку Другої світової війни); друга – це переважно документи ОУН під проводом Андрія Мельника (після розколу ОУН в 1940 р.) та ідейно близьких їй організацій. Переважну більшість складають документи про діяльність ОУН на еміграції і менша частина документів походить з українських земель. Документи з України відносяться головним чином до періоду 1941 – 1942 рр., а також до останніх 15 років, коли ОУН почала легально діяти в Україні.

За хронологією більшість документів архіву датовано повоєнними роками. Відносно невелику кількість документів періоду до 1945 року можна пояснити тим фактом, що до закінчення Другої світової війни ОУН у Європі діяла нелегально. Але тим не менш, в Архіві ОУН у Києві є чимало цікавих документів довоєнного і воєнного періоду. Вони потрапили до архіву ОУН, в своїй більшості, з приватних архівів провідних діячів організації. Велику роботу по збиранню таких матеріалів провели, насамперед, колишні секретарі Євгена Коновальця Олекса Бойків та Михайло Селешко, а також колишній секретар Андрія Мельника Михайло Мушинський. Їм, зокрема, вдалося зібрати значну частину листування полковників Є. Коновальця і А. Мельника. Так наприклад, в особистому архіві члена ПУН Дмитра Андрієвського зберігалися понад 270 листів Є. Коновальця до Д. Андрієвського та копій листів Андрієвського до Коновальця¹. Наразі ці матеріали знаходяться в Архіві ОУН у Києві. Окрім того, в архіві зберігаються листи інших видатних діячів українського націоналістичного руху: Дмитра Донцова, Володимира Мартинця, Миколи Сдіборського, Омеляна Сеника, генерала Миколи Капустянського, Михайла Колодзінського, Романа Сушка, Богдана Кентржинського, Олега Штуля, Ореста Чемеринського, Степана Бандери, його брата Олександра Бандери, Ярослава Стецька та інших. Багато також листів (переважно повоєнного періоду) відомих українських військових діячів, генералів: Андрія Вовка, Михайла Крата, Михайла Омеляновича-Павленка, Бориса Палія, Всеволода Петріва, Миколи Садовського, Костянтина Смовського, Павла Шандрука, Олександра Удовиченка та ін.

В фондах архіву є і документи українського історика, журналіста, члена Проводу українських націоналістів (ПУН) Богдана Кентржинського. В наші дні, нажаль, особа Богдана Кентржинського

мало відома не тільки широкому загалу, але навіть і серед фахових істориків. Достатньо зауважити, що найбільш цінним з огляду інформативності матеріалом про Богдана Кентржинського і досі є стаття Олекси Вінтоняка, опублікована ще 1969 року в «Українському історичному»², в якій також вміщено список опублікованих наукових праць Б. Кентржинського.

Богдан Кентржинський (1919 – 1969) був непересічною людиною. Журналіст за освітою він співробітничав з багатьма українськими друкованими виданнями, а також українськими редакціями канадського і італійського радіо, радіо «Визволення»³ (Мюнхен). Кентржинський був редактором газети «Українець у Фінляндії» (1942 – 1943), співредактором газети «Українське слово» (1950-і – 1960-і). Крім того він був кореспондентом таких поважних міжнародних засобів масової інформації як американське агентство «Асошіейтед прес», лондонська газета «Дейлі телеграф», стокгольмська «Свенска моргенблядет», копенгагенська «Політикен» та ін.

Після Другої світової війни Кентржинський також фахово займався історією. Живучи у Швеції з 1944 р. він мав можливість багато працювати у шведських архівах, зокрема у м. Уппсала. У 1951 р. він захищає докторську дисертацію, а у 1957 – габілітаційну в Українському вільному університеті у Мюнхені. Тематика цих робіт – українсько-шведські відносини у XVII – XVIII ст. У 1962 р. в Стокгольмі шведською мовою виходить одна з найбільш відомих наукових праць Богдана Кентржинського – монографія, присвячена гетьману Іванові Мазепі⁴. Внесок Б. Кентржинського у розвиток української історичної науки високо оцінили його колеги – він був обраний членом НТШ та членом-кореспондентом УВАН.

Як зазначав у своїх спогадах Богдан Кентржинський інтерес до Скандинавії виник у нього великою мірою під впливом творчості Кнута Гамсуна. Але Кентржинський не просто любив літературу – він сам пробував писати, робив літературні переклади з німецької, фінської та шведської. Зокрема він переклав вірш «Чолом, Україно!» відомого фінського письменника і поета Ейно Лейно (1878 – 1926), оповідання шведського письменника, Нобелівського лауреата Карла Густава Вернера Гейденстама (1959 – 1940) «Мазепа і його амбасадор» та багато іншого.

Членом ОУН Кентржинський став наприкінці 1930-х рр. (псевдоніми: Доктор, Кент, Орловський, В. Сіверський, Шапара). Після розколу ОУН він залишився серед прибічників полковника Андрія Мельника. В архіві ОУН у Києві зберігається лише невелика

частина архіву Богдана Кентржинського. Це переважно документи пов'язані передусім з його діяльністю саме як члена ОУН – представника ПУН і Виконного Органу УНРади на Скандинавію, співредактора газети «Українське слово», члена ПУН (у 1960-і). Решта архіву Б. Кентржинського за інформацією директора Архіву ОУН і бібліотеки ім. О. Ольжича Олександра Кучерука знаходиться у сина Кентржинського і поки що є недоступною для дослідників.

Більшу частину документів Богдана Кентржинського в Архіві ОУН у Києві становить його листування. В архіві зберігається майже 200 листів, надісланих до Б. Кентржинського, а також копії його листів до інших осіб. В основному це листування з провідними членами ОУН: Андрієм Мельником, Дмитром Андрієвським, Олегом Штулем, Михайлом Селешком, Євгеном Мацяхом, Миколою Плав'юком, Осипом Бойдуником, Євгеном Онацьким, Орестом Чермеринським, Михайлом Мушинським. Друга група адресатів листування Богдана Кентржинського – це редактори і видавці: Богдан Панчук, Василь Федорончук, Геннадій Которович, Анатоль Курдик. Серед кореспондентів також науковці професори Борис Крупницький та Володимир Кубійович та ін.

Листування Богдана Кентржинського є цінним історичним джерелом. Воно містить багато цікавих біографічних подробиць, а також важливої інформації стосовно історії ОУН. Як вище зазначалося біографія Богдана Кентржинського опублікована, але багато чого в ній відомо тільки в загальних рисах. І тому листи доповнюють і пояснюють окремі сюжети. Крім того завдяки їм ми можемо скласти для себе уявлення про Б. Кентржинського як про людину.

Наприклад воєнне листування Кентржинського з членами ОУН (воно тривало до арештів членів ОУН у січні 1944) розкаже про його діяльність у Фінляндії як представника ПУН на Скандинавію, зокрема про видання газети «Українець у Фінляндії». Євген Онацький писав Богданові Кентржинському в березні 1943 р. про це видання: «Отримав сьогодні три числа «Українця». Дякую і радію Вашому осягненню. Боже допоможи Вашій праці. Часопис представляється дуже культурно і дасть нашим полоненим в Фінляндії добру духову поживу. Це нічого, що велику його частину складають передруки – наші часописи виходять в таких обмежених тиражах, що передруки добрих статтів впрост обов'язкові, щоб із ними могли бути знайомі не тільки читачі обмежених територій»⁵.

З листування ми дізнаємося і про подробиці переїзду Богдана Кентржинського з Фінляндії до Швеції. Перші роки перебування у

Швеції були важкими для Богдана Кентржинського через те, що він не мав змоги займатися журналістикою і доводилося заробляти на хліб торгівлею, щоб якось прожити з дружиною і трьома дітьми. Про це він писав в листі до редактора газети «Неділя» в Ашаффенбурзі Геннадія Которовича: «В 1944 р. осінню прийшлося давати дряпака до Стокгольму, не обійшлося без перепетій, бо моя книжка «Правда про Україну» викликала там гостру реакцію Коллонтаїх⁶, а шведи тоді трясли штанами і від менших погроз. Через те мені на початку було тут дуже тяжко, бо впустили мене під умовою, що «не робитиму політики», не вестиму відкритої журналістичної роботи і взагалі сидітиму тихо... В мене повстала доволі дошкульна матеріальна, а також моральна криза, бо прийшлося зрікатися фаху»⁷.

Ще з дитинства Богдан Кентржинський мав проблеми зі своїм здоров'ям, що врешті і стало причиною передчасної смерті. Про поганий стан здоров'я Кентржинський пише у тому ж листі до Которовича: «Чому відразу не зв'язався? Тому що за день чи два після цієї вістки був висланий на репортаж до північної Швеції й Нарвіку, де остаточно стратив здоров'я. З перестуди і виснаження в мене збунтувалося серце, я заляг в Стокгольмі до шпиталю, з якого піднявся щойно на минуле різдво, тепер серце в мене б'ється нерегулярно і я все ще реконвалесцент. Одним словом – став старим ... при своїх 30-ти роках, отже можеш собі уявити, як почуваюсь»⁸.

Діяльність Кентржинського як журналіста характеризують такі слова, які написав в одному з листів до нього керівник української секції радіо Італії Василь Федорончук: «Ваші коментарі прекрасні під кожним оглядом: формою і змістом. У Вас і мова стиль дуже добрі. Ваша пропозиція нас задовольняє»⁹.

В листі до Богдана Панчука від 7 серпня 1952 р. Богдан Кентржинський пише, що йому пропонували працювати в редакційному штабі «Daily Telegraph» на Олімпійських іграх в Гельсінки, але з незалежних причин йому довелося відмовитися. Співпраця з цією відомою лондонською газетою, можливо, підштовхнула його до роздумів про переїзд до Лондона на постійне мешкання. Адже українська громада у Стокгольмі було нечисельною і Б. Кентржинському, який звик до активної громадсько-політичної діяльності, не було де розвернутися. В тому ж листі до Б. Панчука він пише: «Дорогий пане сотнику. Можете собі уявити, якою приємною несподіванкою для мене було не тільки відкриття українського відділу в канадійському радіо, але й вістка про те, що Ви стали його директором. Нажаль мені ще не вдалося почути передач. Але з реляцій преси бачу

вашу вправну руку... Мав на думці підготувати свій евентуальний переїзд до Лондона на стало, бо вже не можу витримати на цьому північному відлюдді... Весною був у цій самій справі в Парижі, але там життя виявилось таке дороге, що з плянів перенесення до Франції прийшлося зрезигнувати. Тепер одначе пише мені проф. Шерех¹⁰, що Ви запрошуєте його до себе¹¹, каже, що резигнує з цього, бо хоче залишитись в Кембріджі, та пропонує мені зв'язатись з Вами, щоб евентуально мені перебрати проєктоване для нього місце... Я Вам уже не раз згадував про те, що вважаю своє нидіння в Стокгольмі непродуктивним, хоч і легше мені тут влаштовувати свої матеріальні справи»¹². Характерною є ще одна фраза з цього листа: «Після виїзду Шереха, якого я всадив з старенькою мамою на корабель та відмахав хустинкою, тут стало ще нудніше...»¹³.

Богдан Кентржинський був дуже товариською людиною, але його життя так склалося, що з більшістю своїх друзів в повоєнний час він спілкувався головним чином через листування, лише зрідка зустрічаючись під час поїздок до Франції чи Німеччини. Звідси згадки в листах про «відірваність» і сподівання на можливі зустрічі. Одним з найближчих друзів Богдана Кентржинського був редактор «Українського слова» і голова ПУН (після смерті Андрія Мельника) Олег Штуль-Жданович. Ось що писав Богдан Кентржинський в одному з листів до Олега Штуля про своє ставлення до нього: «Найрадше хотілося б мені пригорнути тебе до грудей, потиснути твою лапу, сісти десь в затишку разом і, пославши к чорту час, поспіх і всяческу суєту погугорити до схочу, покурюючи та попиваючи, про жисть человеческую... Це просто, мабуть, реакція після безнастанного мізкування, яким була просякнена вся наша переписка останніх місяців, коли старанно треба було вишальтовувати всякі почування й сентименти... Мені без людського контакту жити тяжко в якій би то не було діловій ділянці, а ти ж для мене багато більше, ніж близька людина, в певних відношеннях більше, ніж рідня, в деяких відношеннях інтегральна частина мого «я». Колись поговоримо про це, може зумію розтолкувати тобі й собі, чому саме так своє відношення до тебе відчуваю. Зараз знаю тільки, що відколи ми відновили контакт після війни, я завжди мав, маю й матиму таке почуття»¹⁴.

На ці душевні вислови Богдана Кентржинського Олег Штуль відповів так: «Зворушив ти мене, дорогий, незвичайно приємно, коли сказав про нашу близькість. Кентику, я до тебе маю такі ж самі почування і тому пробач мені, коли я тебе мучив в липні місяці, в

часі моєї операції. Але я хотів заощадити цієї чергової біди Каті¹⁵, а мусів з кимось поділитися. Бувають такі хвилини слабости, коли треба до когось звернутися, хто тебе зрозуміє. І я завжди був певен, що ти чи не самотній, до кого я можу звернутися в критичний мент і ти напевно не підведеш. Це моральний момент незвичайної ваги. Можеш бути певний, що в таких справах і ти на мене можеш рахувати. Тому я навіть заповідаю, що коли б ти мене пережив, то ти маєш виголосити промову на моєму похороні, по можливості коротку»¹⁶. Насправді ж Олег Штуль пережив Богдана Кентржинського на 8 років і йому довелося виголошувати промову в Стокгольмі на похороні Богдана Кентржинського на цвинтарі Скуксчіркогорден і писати некролог в «Українському слові»¹⁷.

Олег Штуль, який в цей час (середина 1960-х) був Головою ПУН, довіряв Богданові Кентржинському свої думки з самих складних і делікатних питань стосовно ситуації в організації в період підготовки і проведення V Великого збору українських націоналістів (ВЗУН). В тому ж листі в листопаді 1965 р. він дає характеристики провідним діячам ОУН: Михайлові Селешку, Якову Маковецькому, Ярославу Гайвасу, Миколі Плав'юку. Зокрема про Миколу Плав'юка Олег Штуль писав: «Безперечно Микола – сіль суспільного життя, безперечно талановитий. Це людина з найбільшим майбутнім між нами. І я зроблю все, щоб він ішов вперх...»¹⁸.

Роботою Богдана Кентржинського з написання дисертації в Українському вільному університеті в Мюнхені опікувався професор Борис Крупицький. В листі до професора Крупицького Кентржинський пише про те як він виступав з лекціями на цю тему: «4. І. ц[ього] р[оку] я мав тут виклад, головню перед членами Каролінського Союзу, про політичне підложжя союзу Карла XII з Мазепою, в Королівському автомобільному клубі. Відзначував я у викладі, очевидно, і Ваш великий вклад у досліди цієї доби. Виклад мав дуже позитивний відгук у пресі, яка особливо підкреслювала такі наголошені мною моменти, як незмінно афективне ставлення до Мазепи в політиці й науці від Петра до Сталіна та від Прокоповича до Тарле та вплив російської історіографії на шведську в цьому відношенні. Я м[іж] і[ншим] проаналізував 29 видань підручника історії для шведських гімназій, на якому вплив московської пропаганди можна наглядно висвітлити. В першому виданні цього підручника з 1863 р[оку] шведсько-укр[аїнський] союз навітлений далеко обширніше, позитивніше й об'єктивніше, ніж напр[иклад] у виданнях, що слідували після валуєвщини, а останнє видання з 1951 р. вже просто

говорить про півдикий козацький народ і його хитрого провідника, зрадника М[азепу]. Відгуком на ці відгуки в шведській пресі є велика кампанія шведської комуністичної преси проти мене особисто й української справи...»¹⁹.

Богдан Кентржинський листувався також і з головою НТШ професором Володимиром Кубійовичем. Кубійович у своїх спогадах «Українці в Генеральній губернії. Історія Українського Центрального Комітету 1939 – 1941» згадує про Кентржинського як кореспондента «Краківських Вістей»²⁰. В опублікованому листі В. Кубійовича до Б. Кентржинського від 15 травня 1950 р. Кубійович пише, що він радий відновленню їхнього листування, з чого можна зробити припущення що їхнє листування тривало до 1944 р., оскільки в цьому листі Кубійович розповідає Кентржинському про свої пригоди з середини 1944 р.²¹

Відповідаючи на запрошення Кубійовича взяти участь у зборах НТШ в Сарселі Кентржинський писав йому в березні 1952 р.: «Жиючи тут на північному відлюдді, я не часто матиму нагоду побувати в осередку НТШ, а брати участь особисто в наукових зібраннях то вже мабуть майже ніколи. Через те, якщо це тільки можливо, хотілося б мені використати теперішню нагоду для доповіді в рамках НТШ. Тема: Українська справа в аспекті шведської каролінської історіографії»²². Песимізм Кентржинського стосовно своїх можливих поїздок до осередку НТШ в Сарселі був пов'язаний передусім з тим, що поїздки зі Стокгольму до Парижа потребували значних коштів. І у 1952 р. на збори НТШ йому вдалося потрапити завдяки тому, що як співредактор «Українського слова» в організаційних справах він приїздив до Парижа і цю поїздку фінансував ПУН, про що йдеться в листах полковника Андрія Мельника до Богдана Кентржинського від 31 жовтня 1951 р. та 5 лютого 1952 р.

З листування Богдана Кентржинського з Андрієм Мельником ми дізнаємося також, що Кентржинський виступив ініціатором відзначення в 1952 році 10-ліття смерті Володимира Панченка-Юревича. Богдан Кентржинський з великою пошаною ставився до Володимира Панченка-Юревича. В своїх неопублікованих спогадах²³ він так пише про своє ставлення до цієї постаті: «З Володимиром Панченком-Юревичем лучила мене в тому часі понад півторарічна приязнь, яка встигла пройти різні стадії вершин і низин, не виключаючи також не раз гострих конфліктів. Але без огляду на той процес і його стадії одна річ для мене сьогодні незаперечна: я був під великим впливом тієї небуденної індивідуальности, свідомо й під-

свідомо перебираючи від неї багато річей, які видавались мені гідними наслідування. Після професора Романа Смаль-Стоцького, якого незабутня особиста доброзичливість супроти мене за моїх варшавських студентських років залишила на мені назавжди незатерті сліди, була це в тому часі друга українська особистість, якої інтелект і європейський розмах мене цілковито полонили».

Саме за порадою В. Панченка-Юревича Голова ПУН А. Мельник призначив в липні 1941 р. Б. Кентржинського представником ПУН на Фінляндію і Скандинавію. Цьому призначенню також сприяло те, що дружина Кентржинського була фінкою і мала фінське громадянство. В серпні 1951 р. А. Мельник писав Б. Кентржинському: «Вашу ініціативу відзначення 10-ліття смерті сл[аветного] п[ана] Панченка гаряче вітаю. Сподіюся, що у Вас пішла вже деяка підготовка для здійснення того задуму. Прийдеться його здійснити передусім шляхом преси, щоб користуючись сторінками її згодом видати окрему книжку. На ці теми будете мусіти подрібно поговорити з референтом.

Буду вдячний коли сконкретизуєте Ваш плян видання книжки на основі архівальних матеріалів Ваших і других. Коли познайомлюся з ходом пропонованих Вами думок, займу становище до Вашої пропозиції»²⁴.

З листування Богдана Кентржинського з Андрієм Мельником ми дізнаємося також, що Голова ПУН доручив Кентржинському допомагати редактору Олегу Штулю проводити реорганізацію видання газети «Українське слово». Саме з цією метою Кентржинського в 1952 р. було призначено співредактором «Українського слова». Про зміст цієї реорганізації Богдан Кентржинський писав у серпні 1952 р. до згадуваного вище Василя Федорончука: «В ході відтяження друга Ждановича²⁵ в його перенавантаженні редакційною працею, а також у висліді моїх відвідин в Парижі весною ц[ього] р[оку] створено стокгольмський відділ редакції У[країнського] Слова. Завданням відділу являється опрацьовувати деякі відділи газети та взагалі виготовлювати частину готових до друку матеріалів.

Одним з найближчих заходів являтиметься розбудова підвалу У[країнського] Слова, що має перетворитись на трибуну виключно квалітативних статей з-під пера авторитетних авторів-фахівців»²⁶.

Крім листів в Архіві ОУН зберігаються також і телеграми, які надходили на адресу Богдана Кентржинського з редакцій українських газет «Свобода» (Нью-Йорк, США) і «Наш клич» (Буенос-Айрес, Аргентина), а також тексти кількох телеграм, написаних

Кентржинським на бланках фінських і шведських поштових установ. Телеграми датовані 1941 – 1943 роками.

Джерела та література:

¹ Листування Є. Коновальця і Д. Андрієвського опубліковане 2007 р. Див.: Документи і матеріали з історії ОУН. – Т. 2. – Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927 – 1934 рр.). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007, 535 с.

² Вінтоняк О. Пам'яті Богдана Кентржинського / О. Вінтоняк // Український історик. – 1969. – №4. – С. 72-77.

³ Тодішня назва радіо «Свобода».

⁴ Kentschynskyj Bohdan. Mazepa / Bohdan Kentschynskyj. – Stockholm, 1962. – 538 p.

⁵ Лист Євгена Онацького до Богдана Кентржинського від 9 березня 1943 р.

⁶ Йдеться про тогочасного посла СРСР у Швеції Олександр Колонтай. За її вказівкою радянське посольство у Швеції восени 1943 р. скупило увесь тираж книги Богдана Кентржинського «Правда про Україну», що вийшла у стокгольмському видавництві Фрітце, з метою перешкодити поширенню цієї книги у Швеції. В книзі йшлося про жахливі наслідки радянської і німецької окупації для населення України. Цікаво, що нацисти також заборонили ввозити цю книгу до Німеччини.

⁷ Лист Богдана Кентржинського до Геннадія Которовича від 12 червня 1949 р.

⁸ Там само.

⁹ Лист Василя Федорончука до Богдана Кентржинського від 19 листопада 1951 р.

¹⁰ Йдеться про професора Юрія Шевельова-Шереха (1908 – 2002) – видатного українського мовознавця і літературного критика, який після Другої світової війни деякий час мешкав у Швеції і працював у Лундському університеті, а звідти виїхав до Америки.

¹¹ Богдан Панчук – відомий український громадсько-політичний діяч у Канаді, голова Союзу українських канадійських ветеранів, капітан ВПС Канади. Після Другої світової війни він очолював Європейське представництво Українського канадійського комітету в Лондоні. Завдяки його зусиллям багато українських репатріантів (зокрема вояки дивізії «Галичина») змогли уникнути передачі органам НКВД і перебратися за океан. В 1952 р. Б. Панчук був призначений на посаду директора Українського відділу Канадського радіо в Монреалі.

¹² Лист Богдана Кентржинського до Богдана Панчука від 7 серпня 1952 р.

¹³ Там само.

¹⁴ Лист Богдана Кентржинського до Олега Штуля від 5 листопада 1965 р.

¹⁵ Йдеться про Катерину Штуль – дружину Олега Штуля.

¹⁶ Лист Олега Штуля до Богдана Кентржинського від 23 листопада 1965 р.

¹⁷ Див.: Штуль-Жданович О. Між свічами шведських сосон / О. Штуль-Жданович // Українське слово. – 1969. – 15 червня.

¹⁸ Лист Олега Штуля до Богдана Кентржинського від 23 листопада 1965 р.

¹⁹ Лист Богдана Кентржинського до Бориса Круницького від 15 січня 1952 р.

²⁰ Володимир Кубійович. – Т. II: Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / За ред. проф. О. Шаблія. – Париж – Львів, 2000. – С. 467-468.

²¹ Там само. – С. 763.

²² Лист Богдана Кентржинського до Володимира Кубійовича від 8 березня 1952 р.

²³ Фрагмент неопублікованих спогадів Богдана Кентржинського (3 сторінки) зберігається в Архіві ОУН у Києві. На нашу думку це один з варіантів опублікованих спогадів «На скандинавському секторі ОУН». Див.: Кентржинський Б. На скандинавському секторі ОУН в другій світовій війні / Б. Кентржинський // Організація українських націоналістів. 1929 – 1954. – На чужині, 1955. – С. 301-329.

²⁴ Лист Андрія Мельника до Богдана Кентржинського від 21 серпня 1951 р.

²⁵ Жданович – організаційний псевдонім Олега Штуля. Лист Богдана Кентржинського до Василя Федорчука від 11 серпня 1952 р.

²⁶ Лист Богдана Кентржинського до Василя Федорчука від 11 серпня 1952 р.